

РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЙНА ПЕДАГОГІКА

РОЛЬ УЯВИ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

THE ROLE OF IMAGINATION IN THE FORMATION OF A CHILD'S PERSONALITY

Стаття присвячена теоретичному вивченню впливу уяви на особистісний розвиток дитини. Проаналізовано поняття «уява» у психологічній науці; відмежовано цей психічний процес від понять «пам'ять», «мислення». Аналіз вітчизняної наукової літератури свідчить, що поняття уяви досліджувала значна кількість науковців, втім цілеспрямованих досліджень ролі уяви у розвитку особистості дитини не здійснювалося. Висвітлено основні теоретичні підходи до вивчення уяви; розкрито фізіологічні основи цього процесу, зокрема, зв'язок уяви з регуляцією роботи внутрішніх органів, обміном речовин. Процес уяви розвивається у взаємодії з пам'яттю, мисленням, відчуттям, емоціями та сприйманням, волею. Висвітлено поетапність розвитку уяви в онтогенезі. У статті показано, що уява впливає на формування якостей особистості, сприяє розвитку емоційної сфери. З її діяльністю пов'язане формування морально-психологічних якостей. Уява сприяє пізнанню дітьми навколишнього світу. Уява тісно пов'язана з мисленням і створює психічну модель проміжного і кінцевого результату діяльності. Уява формується у зрі, а розвиток останньої стимулює розвиток мислення. Пізнавальна функція уяви сприяє кращому пізнанню світу, а емоційно-захисна – оберігає вразливу особистість дитини від емоційних переживань і травм. Описано, що на період початку молодшого шкільного віку припадає активний розвиток функції планування та прогнозування. Завдяки цій функції дитина здатна побудувати план дій та послідовно досягнути кінцевої мети, що є дуже важливим у навчальній діяльності. У підлітковому віці уява допомагає вирішувати проблемні ситуації у спілкуванні з однолітками. Вона відзначається довільністю, тому старшокласник може планувати свою діяльність і життєвий шлях. Творча уява стає інструментом для розробки складних творчих проєктів, а завдяки прогностичній функції дає можливість втілювати їх у життя.

Ключові слова: уява, репродуктивна уява, творча уява, прогностична функція уяви, розвиток особистості.

The article is devoted to the theoretical study of the influence of imagination on the personal

development of a child. The concept of "imagination" in psychological science is analyzed; this mental process is separated from the concepts of "memory", "thinking". The analysis of domestic scientific literature proves that the concept of imagination has been studied by a significant number of scientists, however, targeted research about the role of imagination in the development of a child's personality has not been carried out. The main theoretical approaches to the study of imagination are highlighted; the physiological basis of this process is revealed, in particular, the relation of imagination with the regulation of the function of internal organs, metabolism. The process of imagination develops in interaction with memory, thinking, feeling, emotions and perception, will. The stepwise development of imagination in ontogenesis is highlighted. The article shows that imagination affects the formation of personality qualities, contributes to the development of the emotional sphere. The formation of moral and psychological qualities is related to imagination. It helps children's learning about the world around them. Imagination is closely related to thinking and creates a mental model of the intermediate and final result of the of the activity. Imagination is formed in the game, and the game development stimulates the development of thinking. The cognitive function of imagination contributes to a better understanding of the world, and the emotional and protective function protects the child's vulnerable personality from emotional feelings and injuries. The author of the article described that the active development of the function of planning and forecasting falls on the period of the beginning of primary school age. Thanks to this function, the child is able to build a plan of action and consistently achieve the final goal, which is very important in educational activities. Imagination helps to solve problematic situations in communication with peers in adolescence period. It is characterized by consciousness, so a high school student can to plan activities and life path. Creative imagination becomes a tool for the development of complex creative projects, and thanks to the prognostic function, it makes it possible to bring them to life.

Key words: imagination, reproductive imagination, creative imagination, prognostic function of imagination, personality development.

УДК 159.922.7:159.954.2
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/58.1.16>

Боровець Д.П.,
аспірантка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Постановка проблеми у загальному вигляді. Серед пріоритетних завдань сучасної системи освіти особливо значущим є створення умов для особистісного розвитку кожної дитини як з типовим розвитком, так і з особливими освітніми потребами, формування її як суб'єкта навчальної діяльності. Досягнення цього завдання неможливе без розвитку низки психічних якостей, серед яких

особливе місце посідає уява як один з вагомих вищих пізнавальних процесів. Уява відіграє значну роль у розвитку особистості, оскільки дозволяє створювати нові ідеї та концепції, розвивати креативність та інтуїцію, прогнозувати діяльність.

Мета статті: теоретичний аналіз проблеми ролі уяви у формуванні особистості дитини від дошкільного віку до старших класів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою дослідження слугували роботи Л. Виготського, Д. Ельконіна, Т. Рібо, С. Рубінштейна та ін., у яких розкриті фундаментальні питання психологічної науки, а саме: формування і розвиток вищих психічних функцій.

У вітчизняній психолого-педагогічній літературі особливості розвитку творчої уяви старших дошкільників висвітлено у роботах І. Грузинської, І. Карабаєвої, Т. Яценко та ін.; питання творчої уяви дітей молодшого шкільного віку розглядають В. Павленко, І. Тітов, О. Чорна, Т. Яновська, Н. Ястремська та ін.; розвитку вербальної уяви особистості – Л. Шрагіна.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Традиційно в дослідженнях вітчизняних науковців питання творчої уяви та креативності розкрито різнобічно, втім цілеспрямованих досліджень, спрямованих на визначення ролі уяви у подальшому розвитку дитячої особистості недостатньо.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи поняття «уява», передусім варто відзначити його багатогранність, адже воно виходить за межі загальної психології. Тому розглянемо тлумачення поняття «уява» у психології, розмежуємо його як психічний процес від понять «пам'ять», «мислення», розглянемо основні теоретичні підходи до вивчення уяви, окреслимо функції уяви та її розвиток в онтогенезі, проаналізуємо значення уяви для розвитку особистості дитини.

У психологічних словниках уява розглядається як пізнавальний психічний процес, в результаті якого у людини виникають образи, ідеї, обумовлені не прямим впливом зовнішніх стимулів, а попереднім досвідом, тими процесами, що відбуваються в ньому самому, наприклад, в його мотивації, мисленні, пам'яті тощо [12; 14].

І. Батрашнікова, О. Батрашніков та ін. визначили, що уява – це психічний процес побудови чуттєво-наочних образів предметів чи явищ дійсності ще до їх виникнення, створення програми поведінки у випадках, коли проблемна ситуація характеризується невизначеністю [1, с. 6].

В сучасній психологічній науці нараховується не один десяток визначень уяви та найчастіше її розуміють як вміння людини оперувати попередньо набутим досвідом і враженнями, за допомогою їх комбінацій створювати абсолютно нові співвідношення [6, с. 318].

Психологічні дослідження вказують на те, що уява є психічним процесом, властивим лише людині, адже він виник і сформувався у процесі трудової діяльності [4; 5]. Людина не може розпочати будь яку роботу, не уявивши її проміжний і кінцевий результат. Художник, який розпочинає роботу над картиною, студент, який мріє здати іспит, військовий, який розробляє план

операції – усі ці люди створюють в уяві картини реальності, які вони змінили і своїй свідомості і планують змінити на практиці.

Н. Ястремська стверджує, що уява здійснює вплив на формування якостей особистості [20, с. 272]. Вона надає можливість людині сприймати і розуміти різноманітні зміни в навколишньому середовищі, передбачити ці зміни та відкоригувати свою поведінку відповідно до них. Уява сприяє розвитку емоційної сфери, даючи можливість відчувати стан іншої людини, співпереживати. З її діяльністю пов'язане формування морально-психологічних якостей – чуйності, гуманності, почуття обов'язку. Проявити чуйність може лише та людина, яка знає життя, особливості душевного стану іншої людини в певний момент. В. Кутишенко робить висновок, що уява впливає на розвиток психічного життя та зумовлює формування вагомих якостей особистості людини [4, с. 349]. Уява надає можливість людині мріяти про те, що неможливо реалізувати у житті. Уява допомагає дітям отримувати нові знання та пізнавати навколишній світ. У процесі навчання їм необхідно усвідомити абстрактний матеріал, потрібні різні аналогії та опори в умовах браку досвіду. І тут уява приходить на допомогу.

І. Карабаєва визначила, що уява проявляється у [6, с. 72]:

- 1) побудові образу остаточного результату діяльності суб'єкта;
- 2) створенні програми поведінки, коли невизначена проблемна ситуація;
- 3) створенні образів, які змінюють, а не програмують діяльність;
- 4) продукуванні образів, які відповідають опису предметів.

Уява, як і пам'ять, призначені для продукування уявлень, але у вторинних образах пам'яті реальність копіюється, а в процесах уяви створюються образи предметів, які людина в реальному житті ніколи не зустрічала. Л. Шрагіна підкреслює, що необхідним компонентом функціонування уяви є відчуття [18]. Вона зазначає, що традиційне відчуття визначають як психічний пізнавальний процес відображення окремих властивостей предметів і явищ навколишнього світу, а також внутрішніх станів організму, що виникає при їхньому безпосередньому впливі на органи відчуттів [18, с. 39].

Дослідники (О. Степанов, М. Фіцула та ін.) вважають, що актуалізація нервових зв'язків, які зберігаються в пам'яті людини, їх розпад, перегрупування та утворення нових систем зв'язків є фізіологічною основою уяви [15, с. 165]. Сліди пам'яті на фізіологічному рівні – це нейронні зв'язки, на біологічному – асоціативні, а на біохімічному – молекулярні. З наявних комплексів зв'язків виступають окремі елементи і з них компонується нові системи зв'язків. Таке перегрупування зв'язків

є можливим із-за виникнення в корі головного мозку осередку збудження, викликаного актуалізацією якої-небудь потреби чи безпосереднім враженням. Основою цих процесів є кора головного мозку, її глибокі відділи, такі як гіпоталамус і лімбічна система. Зв'язок уяви з цими підкірковими структурами пояснює можливість умисного та неумисного впливу людини на свої органічні процеси. Внаслідок особливостей фізіологічних систем уява має зв'язок з регуляцією таких органічних процесів, як робота внутрішніх органів та залоз внутрішньої секреції, обмін речовин.

П. Гончарук, В. Рибалка, Ю. Трофімов та інші вчені зауважують, що досить часто можна спостерігати фізіологічні реакції на уявні подразники [16]. Якщо людина уявляє, що здійснює певні рухи, то ці рухи виникають, але можуть бути непомітними і неконтрольованими свідомістю. Подібні рухи називають ідеомоторними [16, с. 322]. Якщо людина уявляє, що піднімає певну вагу, її м'язи напружуються і спеціальні прилади зареєструють біоструми м'язів, якщо уявити смачну їжу, може з'явитися слиновиділення.

Процес уяви не є автономним і відбувається в нерозривному зв'язку з мисленням, пам'яттю, відчуттям, емоціями та сприйманням [5, с. 204]. У процесах сприймання уява може доповнювати пропуски сенсорного змісту сприймання. Воно спотворює перцептивний образ. Але уява полегшить сприйняття в незручних умовах (наприклад, коли погана видимість).

Уява відрізняється від пам'яті іншим ставленням до дійсності. Образна пам'ять зберігає результати минулого досвіду і відтворює їх максимально точно. Уява перетворює ці образи.

Процес мислення та уяви відбувається в тісному взаємозв'язку. Є. Заїка, М. Кузнєцов та ін. виявили необхідність у мисленні та уяві, зокрема в таких аспектах [7, с. 10]:

- форми реалізації аналітико-синтетичної діяльності мозку;
- належність до вищих психічних функцій людини;
- прогностичність, (обидва процеси проникають у майбутнє і дають можливість передбачити його);
- активізація у проблемній ситуації;
- мотивовані, зумовлені життєвою необхідністю та потребами особистості.

С. Максименко довів, що уява тісно пов'язана з мисленням [4, с. 341]. Уява створює психічну модель проміжного та кінцевого результатів роботи, сприяє втіленню ідеального образу в матеріальний чи ідеальний витвір і орієнтує людину під час діяльності. Вибір комбінування елементів в образах і способу дій реалізовується шляхом логічних міркувань, виконання різноманітних розумових операцій, внаслідок чого зберігається зв'язок між продуктами людських фантазій

і дійсністю. Особливість і специфічність випереджального відтворення реальності у процесі діяльності уяви проявляється в конкретно-образній формі у вигляді яскравих уявлень. Мислення здійснює цю функцію шляхом оперування поняттями, тоді в образах уяви відбувається узагальнене та опосередковане відображення дійсності, робить їх реалістичними [4].

Аналіз наукових джерел свідчить, що часто мислення і уява функціонують взаємозалежно, але основною відмінністю між ними є те, що мислення відображає реальність у формі понять, а уява – у формі образів.

Процеси уяви можуть стимулювати емоційні переживання, покращити чи погіршити настрій. Уявивши виконання мрії, людина переживає позитивні відчуття. Уявивши невдачі, з'являється почуття провини і страху. Цілеспрямована робота з уявою входить до арсеналу психологічних методик колекційної роботи з емоційними станами [7, с. 11].

Уява пов'язана не лише з емоційними станами, але і з волею. Варто дитині уявити похвалу чи засудження з боку однолітків, батьків чи вчителів, як вона здатна проявити вольовий контроль над своїми бажаннями.

Формується уява, починаючи з віку 2,5 -3 роки [17, с. 84]. Перші прояви уяви виражаються умінням дитини діяти в уявній ситуації з уявними предметами, з використанням предметів-замінників іграшок, наприклад, коли дитина тягне по підлозі кубик і говорить, що це їде машинка. Уявна ситуація виникає у випадку, коли дія з предметами доповнюється їх перейменуванням.

Т. Дуткевич вважає, що однією з причин виникнення уяви є суперечності між прагненням дитини наслідувати дорослих і об'єктивними можливостями реалізації цього прагнення [2]. Сюжетно-рольова гра дозволяє подолати таку суперечність, коли дитина діє в уявній ситуації, але як дорослий [2, с. 233]. У цей же період відбувається усвідомлення дитиною свого «Я» та її внутрішнє відокремлення від інших людей.

Другий етап розвитку уяви припадає на вік 4-5 років, коли дитина засвоює соціальні норми і правила. Це сприятливий період для формування та розвитку навичок, ознайомлення з навколишнім середовищем. Уява набуває активного характеру. У цьому періоді знижується частота виникнення страхів. Відбувається бурхливий розвиток рольової гри, конструювання, сюжетного малювання. Дитяча уява формується у грі, а сюжетно-рольова гра стимулює розвиток мислення [9, с. 29]. Водночас дитина вчиться планувати свої дії. Це дає поштовх до словесної творчості, коли дитина відтворює казку, називаючи події почергово у правильній послідовності. Мова дошкільника стає спрямованим засобом її роботи.

Л. Долинська, З. Огороднійчук, О. Скрипченко та ін. відзначають, що наприкінці дошкільного дитинства уява представлена такими двома формами: 1) зародження ідеї; 2) виникнення плану її реалізації [5]. Дитяча уява виконує пізнавально-інтелектуальну функцію, завдяки якій краще пізнає світ та емоційно-захисну, оберігаючи підростаючу і вразливу особистість дитини від душевних переживань і травм. Ці обидві функції розвиваються одночасно і під час перетворення уяви на довільний процес вони розподіляються на емоційну та пізнавальну функції [5, с. 216].

Пізнавальна уява складається шляхом відокремлення предмета від образу і визначення образу за допомогою слова. Завдяки цьому процесу дитина вчиться регулювати уяву, управляти своїми образами, змінювати та вдосконалювати їх. Уже в 4-5-річному віці дитина здатна уявляти та планувати свої дії.

Уява дитини дошкільного має відтворюючий характер. Творча уява з'являється пізніше і є одним із компонентів психологічної готовності дитини до школи, що підтверджують сучасні українські дослідники (В. Гальченко, І. Грузинська, І. Карабаєва та ін.) [8, с. 89].

Т. Дуткевич зазначає, що вагомою характеристикою уяви дітей 5-6 років є її реалізм, тобто, усвідомлення того, що можливо, а що ні [3]. Якщо діти більш раннього віку (3-4 роки) часто плутають реальні образи з казковими і не відрізняють можливе від неможливого, то з накопиченням досвіду розуміють, що не все можливо у казках [3, с. 186].

Третій етап розвитку уяви відбувається в період 6-7 років. У цей період дитина вже здатна відходити від засвоєння стандартів, використовуючи продукти своєї уяви. Проявляється уява як вільне оперування зразками поведінки, які були засвоєні на попередніх етапах розвитку. Пізнавальна уява зазнає якісних змін, діти оволодівають грою з елементами художньої творчості.

У період, коли дитина іде до школи, з'являється функція цілісного планування. Ще до початку дії дитина здатна побудувати план та послідовно реалізовувати його. Діти 6-7-літнього віку у своїх творах передають перероблені враження і цілеспрямовано шукають прийоми для цієї передачі. У цьому віці діти починають вигадувати уявні світи з уявними ворогами і друзями. Творчість має проєктивний характер та символізує стійкі переживання [17, с. 85].

У період навчання в молодшій школі у дітей розвиток уяви характеризується поступовим переходом від репродуктивної до творчої. Репродуктивна уява може розвиватися на уроках, коли учень відтворює описану в оповіданні картину чи умову задачі. Але водночас спостерігається схильність до зміни комбінації образів, що сприяє розвитку творчої уяви. Засвоєння змісту навчальних

предметів, а саме, розуміння математичної задачі, історичної події, природного явища спирається на створення образів уяви. О. Сергєєнко, О. Столярчук, О. Кохановська, О. Пасєка зазначають, що навчальна діяльність сприяє розвитку уяви і переходу її від репродуктивної до творчої [11, с. 157]. Уява набуває вагомого значення в навчальному процесі, вона дає можливість передбачити майбутні досягнення та результати, планувати свою роботу і діяти більш цілеспрямовано.

Дослідники (І. Наливайко, Т. Яновська та ін.) впевнені, що для розвитку молодшого школяра уява відіграє значну роль [10; 19]. Вона є передумовою ефективного засвоєння учнями навчального матеріалу, сприяє саморозвитку особистості, значною мірою визначає ефективність навчально-виховної діяльності в учбовому закладі, є умовою творчої переробки знань дітей [19, с. 581]. За допомогою уяви дитина здатна перетворювати дійсність, оживляти абстрактний образ, створювати суспільні умови життя [10, с. 143].

У підлітковому віці розвиток уяви може впливати на емоційно-вольову, пізнавальну сфери, а також на становлення особистості [13, с. 142]. Уява часто допомагає вирішувати проблемні ситуації, які виникають у спілкуванні чи взаємодії з оточуючими. Підліток може фантазувати тріумфальну помсту образнику, уявити себе в ролі персонажа фантастичної книги чи фільму. Отже, проблеми, які виникають в житті, підлітки здатні переносити в уяву, що зменшує період стресового стану і емоційного напруження, налаштовує на пошук позитивного вирішення ситуації.

В навчальній діяльності підлітка функціонує репродуктивна та продуктивна уява, зміст образів розширюється, що зумовлено різноманітністю та обсягом навчального матеріалу. Вміння користуватись образами репродуктивної уяви допомагає краще засвоювати навчальний матеріал. Т. Дуткевич відзначає, що провідним способом створення образів уяви стає мовлення, особливо внутрішнє [2, с. 384]. У підлітковому віці продуктивна уява проявляється у творчих видах навчальної діяльності. В особистому житті підлітка вагому роль починає відігравати мрія. Саме вона впливає на життєві плани і творить образи бажаного майбутнього.

У школярів в старших класах, порівняно з підлітками, відзначається набагато критичніше відношення до витворів власної уяви. Вони схильні співвідносити образи уяви з реальною дійсністю та зі своїми можливостями. Сама уява відзначається довільністю. Старшокласник може планувати свою діяльність та подальший життєвий шлях. Репродуктивна уява стає більш досконалою. Творча уява стає інструментом для розробки складних творчих проєктів, робіт, творів та дає можливість їх втілювати у життя.

Висновки. Отже, уява – це пізнавальний психічний процес, який здійснює перетворення людиною нових образів на основі образів, предметів і явищ з минулого досвіду. Уява властива лише людині, вона пов'язана з усіма ланками її психіки. Уява є необхідною умовою творчої пошукової діяльності, що зумовлює її пізнавальну функцію. Вагомою для особистісного розвитку дитини є прогностична функція уяви, яка забезпечує можливість передбачити наслідки власних дій; емоційно-регулююча функція, яка допомагає врівноважити психічний стан в умовах стресу. Поетапне вивчення уяви дозволяє підкреслити вагомість цього процесу для психічного розвитку, а також простежити логіку розвитку всіх видів і форм діяльності в дитячому віці. Цілеспрямований розвиток дитячої уяви сприятиме не лише розвитку креативності, а й здійснюватиме вагомий вплив на формування гармонійно розвиненої дитячої особистості.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Батрашнікова І.А., Батрашніков О.О. Розвиток уяви та творчих здібностей у дітей 5-6 років: Навчальний посібник 2-е вид., переробл. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. 64 с.
2. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
3. Дуткевич Т.В. Дошкільна психологія: навч. посібн. К., 2009. 392 с.
4. Загальна психологія / за загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. 2-ге вид., переробл. і доп. Вінниця: Нова книга, 2004. 704 с.
5. Загальна психологія: Підручник. / за ред. О.В. Скрипченко, Л.В. Долинської, З.В. Огороднійчук та ін. К.: Либідь, 2005. 464 с.
6. Карабаєва І.В. Вплив розвитку уяви в дошкільному віці на якість життя особистості. *Актуальні проблеми психології*. Т. 7. Вип. 16. С. 72-74.
7. Кузнецов М.А., Заїка Є.В. Психологія уяви: навчально-методичний посібник. Харків: ХНПУ, 2013. 151 с.
8. Кузьменко В. У., Карабаєва І. І. Творча уява як складова психологічної готовності до навчання дітей старшого дошкільного віку у новій українській школі. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*. 2021. Volume 7. Issue 4 (48). С. 88-98.
9. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій). 2-ге вид.: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 128 с.
10. Наливайко І. Уява молодших школярів як психолого-педагогічне явище. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2014. Вип. 50. С. 143-148.
11. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 376 с.
12. Синявський В.В., Сергєєнкова О.П., Побірченко Н.А. Психологічний словник / за ред. Н.А. Побірченко. К., 2007. 336 с.
13. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. 2-ге вид. К.: Каравела, 2007. 344 с.
14. Спеціальна педагогіка: понятійно-термінологічний словник / за редакцією академіка В.І. Бондаря. Луганськ: Альма-матер, 2003. 436 с.
15. Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології і педагогіки. Навчальний посібник. К.: Академвидав, 2006. 520 с.
16. Трофімов Ю.Л., Рибалка В.В., Гончарук П.А. та ін. Психологія: підручник / за ред. Ю.Л. Трофімова. 5-те вид., стереотип. К.: Либідь, 2005. 560 с.
17. Храпчевська В.О. Шкрєбтєнко Л.П. Психологічні особливості розвитку уяви дошкільника. *Київський інститут бізнесу та технологій. Вісник*. 2017. Вип. 3 (34). С. 83-87.
18. Шрагіна Л. І. Теоретико-методологічні засади дослідження вербальної уяви особистості: дис. док. психолог. наук: 9.0001 – загальна психологія, історія психології. К. 2017, 445 с.
19. Яновська Т. А. Особливості творчої уяви дітей молодшого шкільного віку. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. Херсон. 2016. №. 5 (32). Частина V. С. 581-584.
20. Ястремська Н.В. Розвиток уяви в учнів перших і других класів. *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*. 2016. Вип. 129. С. 271-277.